गृह विभाग

अर्थसंकल्प: २०२६-२७

₹४५,९९० कोटी

महाराष्ट्र शासन

समर्थन

अर्थसंकल्प अध्ययन केंद्र

१०५ लोटस हाऊस, लिबर्टी सिनेमाच्या बाजूला, बॉम्बे हॉस्पिटल जवळ, सर विठ्ठलदास ठाकरसी मार्ग,
मरीन लाईन्स (पू.) मुंबई- ४०० ०२० ☏०२२-२२००३०६०
✉: samarthanmumbai97@gmail.com
www.samarthanadvocacy.org

समर्थन

संस्थापक अध्यक्ष : स्व. सदानंद वर्दे

संस्थापक : श्री. विवेक पंडित

अध्यक्ष : ॲड (डॉ.) अशोक येंडे

उपाध्यक्ष : श्री. आशिष कुलकर्णी

कार्याध्यक्ष : श्री. संतोष पाटील

सचिव : डॉ. आशिष भोसले

संपादक : मुक्ता भारती व हिंदप्रभा कर्वे

विश्लेषण आणि संकलन :
रुपेश कीर - ९८९२९३९६१७

विशेष सहाय्य :
स्नेहा घरत, विलास सुर्वे,
निलम काकड, उमेश सांगळे, प्रज्योत म्हादये व
राजेश्री कदम

नोंदणी क्रमांक :

पब्लिक ट्रस्ट रजिस्ट्रेशन क्र. एफ - १८९०३, मुंबई

सोसायटी रजिस्ट्रेशन क्र. एम. एस. मुंबई
१५६७/९६ जीबीबीएसडी

प्रकाशक (प्रत्रव्यवहार):
१०५, लोटस हाऊस, लिबर्टी सिनेमाच्या बाजूला,
बॉम्बे हॉस्पिटल जवळ, सर विठ्ठलदास ठाकरसी
मार्ग,
मरिन लाईन्स (पू), मुंबई - ४०० ०२०

Email : samarthanmumbai97@gmail.com
website : www.samarthanadvocacy.org

लोकशाही बळकट करण्याकरीता उपेक्षितांचे 'समर्थन'

समर्थन विषयी थोडेसे

धोरणात्मक प्रश्नांवर राज्यातील विविध उपेक्षित समाजघटक व धोरणकर्ते यांच्यामधील दुवा म्हणजे 'समर्थन' राज्याच्या धोरणात्मक निर्णयांमध्ये उपेक्षितांच्या आशा-आकांक्षा प्रतिबिंबीत व्हाव्यात, त्यासाठी लोकशाही यंत्रणा अधिक लोकाभिमुख व्हाव्यात हा समर्थनचा उद्देश. समर्थन उपेक्षितांच्या न्याय्य हक्कांचे, त्यांच्या संघर्षाचे.

'समर्थन'च्या कामाचे विविध स्तर

- ग्रामीण संघटनांकडून व ग्रामीण पत्रकारांकडून येणारे लोकांचे प्रश्न समजून घेणे.
- प्रश्नांना राज्यस्तरावर प्रसार माध्यमांद्वारे प्रसिध्दी देणे.
- प्रश्नांवर विविध स्तरांवर चर्चा घडवून आणणे.
- विधिमंडळ सदस्यांपर्यंत प्रश्न पोहोचविणे.
- राज्य स्तरावर विविध लोकशाही यंत्रणांकडे, प्रशासनाकडे प्रश्नांचा पाठपुरावा करणे.
- आवश्यक असल्यास न्याययंत्रणेकडे दाद मागणे.
- ग्रामीण कार्यकर्ते व ग्रामीण पत्रकारांच्या क्षमता व कौशल्ये वाढावित यासाठी प्रशिक्षण देणे.
- लोकशाही यंत्रणेबाबतची माहिती प्रसारित करणे.
- अर्थसंकल्पासह राज्याच्या महत्त्वाच्या धोरणांचे विश्लेषण करणे.

टिपण वाचण्यापूर्वी थोडेसे...

- 'समर्थन'ची प्रकाशने सत्तेतील तसेच विरोधातील सन्माननीय सदस्यांना उपयुक्त व्हावीत यासाठी असतात.
- सदर माहिती टिपण्याचा उद्देश विधिमंडळ सभागृहांमध्ये राज्याच्या अर्थसंकल्पावर होणाऱ्या चर्चेत राज्याच्या अर्थसंकल्पातील माहिती सुलभपणे वाचता यावी आणि त्यामुळे विधिमंडळात दर्जेदार चर्चा व्हावी हा आहे.
- अर्थसंकल्प हा राज्याच्या धोरणाचा खराखुरा चेहरा असतो, प्राधान्यक्रमाचा आरसा असतो त्यामुळे अर्थसंकल्पातील तरतुदी राज्यातील दीन-दुर्बल घटकांच्या जीवनावर काय प्रभाव टाकतात यावर सभागृहात चर्चा व्हावी अशी अपेक्षा असते.
- माध्यमे जनमतावर प्रभाव टाकतात त्यामुळे धोरणकर्त्यांना त्याची दखल घ्यावी लागते. हे टिपण माध्यम प्रतिनिधींनाही संदर्भ पुस्तिका ठरावी असा प्रयत्न आहे.
- सदरची माहिती अर्थसंकल्पीय प्रकाशने, महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी, भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांच्या वित्तीय अहवाल, विनियोजन लेखे, शासनाच्या विविध विभागांनी, महामंडळांनी प्रकाशित केलेले अहवाल याच माहितीवर आधारित आहे. त्यात शासना व्यतिरिक्त अन्य संस्थांची मते अगर माहिती यांचा आधार घेतलेला नाही. त्यामुळे प्रत्येक माहितीखाली त्या माहितीचा स्रोत दिला आहे.
- तुलनात्मक अभ्यास करता यावा म्हणून २०१८-१९ पासून २०२४-२५ पर्यंत प्रत्यक्ष खर्च व २०२५-२६ सुधारित अंदाज तसेच २०२६-२७ चे अर्थसंकल्पीय अंदाज समाविष्ट केले आहेत.
- माहिती काटेकोरपणे तपासण्यात आली आहे. तरीही काही त्रुटी राहिल्यास त्या निदर्शनास आणल्या ऋणी राहू.
- प्रकाशन अधिक माहिती पूर्ण सुलभ आणि प्रभावी व्हावे म्हणून आपल्या सूचनांचे स्वागत आहे.
- अर्थसंकल्पविषयक अधिक माहिती जाणून घेण्याची कुणाची इच्छा असल्यास या विषयातील अनुभवी पत्रकार, ज्येष्ठ अर्थतज्ज्ञ, विषयतज्ज्ञ तसेच निवृत्त सनदी अधिकारी यांचेमार्फत प्रत्य.
- प्रमुख सामाजिक सेवांचे विभागावर टिपण टप्प्या-टप्प्याने प्रसिध्द करण्यात येईल.

विश्लेषण आणि संकलन :
रुपेश कीर - ९८९२९३९६१७

मार्गदर्शक - विवेक पंडित
संस्थापक, समर्थन

गृह विभाग वर्ष २०२६-२७

महाराष्ट्रातील गुन्हेगारीची ठळक वैशिष्टे

१. लोकसंख्या आणि एकूण गुन्हेगारी (Population & Overall Crime Statistics):

- महाराष्ट्राची अंदाजित लोकसंख्या १२६७.१ लाख (१२.६७ कोटी) इतकी आहे.
- **एकूण दखलपात्र गुन्हे:** आयपीसी आणि एसएलएल मिळून एकूण ५,९६,१०३ गुन्ह्यांची नोंद झाली असून राज्याचा एकूण गुन्हेगारी दर ४७०.४ आहे.
- **भारतीय दंड संहिता (IPC) गुन्हे:** राज्यात एकूण ३,८५,६२३ आयपीसी गुन्ह्यांची नोंद झाली, ज्याचा दर प्रति लाख लोकसंख्येमागे ३०४.३ आहे.
- **विशेष आणि स्थानिक कायदे (SLL) गुन्हे:** राज्यात २,१०,४८० एसएलएल गुन्हे नोंदवले गेले.

२. शहरांची स्थिती:

- **पुणे:** पुणे शहरात १७,०२२ गुन्हे नोंदवले गेले असून पुण्याचा दोषारोपपत्र दर (९४.०%) अतिशय उच्च असून तो देशातील प्रमुख १९ महानगरांमध्ये सर्वाधिक आहे.
- **मुंबई:** मुंबईत एकूण ६८,९१४ दखलपात्र गुन्हे नोंदवले गेले असून, शहराचा दोषारोपपत्र दर ७२.८% आहे.
- **नागपूर:** नागपूर शहरात एकूण २४, हजार ११५ गुन्ह्यांची नोंद झाली असून लोकसंख्येच्या तुलनेत, गुन्हेगारी दर, राज्यातील इतर प्रमुख शहरांच्या तुलनेत सर्वाधिक आहे.

३. सायबर गुन्हे आणि विशेष कायदे (Cyber Crime & SLL):

- **सायबर गुन्हे:** राज्यात माहिती तंत्रज्ञान कायद्यांतर्गत (IT Act) ९६० गुन्हे नोंदवले गेले आहेत. कर्नाटक (२१,८७०) आणि उत्तर प्रदेश (१०,१०२) मध्ये या प्रकारचे गुन्हे महाराष्ट्राच्या तुलनेत खूप जास्त आहेत.
- देशातील १९ प्रमुख महानगरांमध्ये (ज्यात मुंबई, पुणे आणि नागपूरचा समावेश आहे) सायबर गुन्ह्यांमध्ये ३९% नी वाढ झाली असून एकूण ३३,९५५ गुन्हे नोंदवले गेले आहेत.

४. डिजिटल अरेस्ट (Digital Arrest) - एक वाढता धोका:

जरी NCRB अहवालात 'डिजिटल अरेस्ट' हा शब्द स्वतंत्रपणे वापरला नसला तरी, हा आर्थिक गुन्ह्यांचा एक आधुनिक आणि गंभीर प्रकार आहे.

- **मुंबईतील प्रकरणे:** १० महिन्यांत १२८ गुन्हे, दर तीन दिवसांनी एक नवीन गुन्हा दाखल.
- **आर्थिक नुकसान:** ५८ कोटींहून अधिक रुपयांची फसवणूक, एका प्रकरणात सव्वा दोन कोटींचा समावेश.

- **अटक:** आतापर्यंत २६ आरोपींना अटक करण्यात आली आहे.
- **कार्यपद्धती:** गुन्हेगार स्वतःला पोलीस, सीबीआय (CBI) किंवा अंमलबजावणी संचालनालय (ED) चे अधिकारी असल्याचे भासवतात. व्हिडिओ कॉलद्वारे पीडित व्यक्तीवर 'डिजिटल पाळत' ठेवली जाते आणि त्यांना त्यांच्या घरातून बाहेर पडण्यास किंवा कोणाशीही बोलण्यास मज्जाव केला जातो.
- **उद्देश:** पीडित व्यक्तीला कायदेशीर कारवाईची भीती घालून त्यांच्याकडून मोठी रक्कम उकळणे हा या गुन्ह्याचा मुख्य हेतू असतो.

निष्कर्ष:

अहवालावरून असे दिसते की, महाराष्ट्रात पारंपारिक आर्थिक गुन्ह्यांसोबतच तंत्रज्ञानावर आधारित फसवणुकीचे प्रमाण मोठे आहे. विशेषतः मुंबई, पुणे आणि नागपूर यांसारख्या शहरी भागांत आर्थिक गुन्हेगारांचे जाळे विस्तारलेले दिसते. पोलिसांचा या प्रकरणांमधील तपास दर (Charge sheeting Rate) चांगला असला तरी, सायबर फसवणुकीतील गुंतागुंतीमुळे अशा गुन्ह्यांपासून वाचण्यासाठी जनजागृती करणे अत्यंत आवश्यक आहे.

५. मानवी शरीराशी संबंधित गंभीर गुन्हे (Crimes Affecting Human Body):

- **खून (Murder):** राज्यात २०२३ मध्ये २,२०८ खुनाच्या घटना घडल्या.
- **खुनाचा प्रयत्न (Attempt to Murder):** भारतीय दंड संहिता कलम ३०७ अंतर्गत ३,६१८ गुन्हे नोंदवले गेले.
- **अपहरण (Kidnapping & Abduction):** एकूण १३,१०६ अपहरणाची प्रकरणे समोर आली आहेत.
- **बलात्कार (Rape):** कलम ३७६ अंतर्गत २,९३२ गुन्हे नोंदवण्यात आले.
- **मारहाण (Hurt):** साधी आणि गंभीर मारहाणीची एकूण ५६,४८० प्रकरणे नोंदवली गेली.

६. महिलावरील गुन्ह्यांची स्थिती (Crimes Against Women):

- **महिलांवरील अत्याचार:** महिलांविरुद्धच्या गुन्ह्यांचे प्रमाण लक्षणीय असून एकूण ४७,१०१ गुन्हे नोंदवले गेले.
- **तुलना:** सर्वाधिक घटना उत्तर प्रदेशात (६६,३८१) नोंदवल्या गेल्या. राजस्थानचा महिलांवरील गुन्ह्यांचा दर (११४.८) महाराष्ट्राच्या तुलनेत लक्षणीयरीत्या जास्त आहे.
- **प्रलंबित दर:** महिलांविरुद्धच्या गुन्ह्यांच्या बाबतीत ही स्थिती अधिक गंभीर आहे. महाराष्ट्रात अशा प्रकरणांची प्रलंबित ९५.१% इतकी आहे.
- **न्यायालयीन निकाल:** विशेष म्हणजे, महिलांवरील अत्याचाराच्या प्रकरणांमध्ये महाराष्ट्रातील दोषसिद्धी दर (Conviction Rate) केवळ ९.६% इतका असून प्रलंबित प्रकरणांचे प्रमाण (Pendency) ९५.१% इतके प्रचंड आहे.

- **निकालाचा वेग:** वर्षभरात न्यायालयासमोर आलेल्या एकूण प्रकरणांपैकी केवळ अल्प प्रकरणांमध्येच अंतिम निकाल (शिक्षा किंवा निर्दोष सुटका) लागला आहे.

  या अहवालावरून असे दिसून येते की, महाराष्ट्रात महिलांवरील अत्याचाराच्या प्रकरणांमध्ये न्यायालयीन निकालांचा वेग वाढवण्याची गरज आहे.

७. बालकांवरील अत्याचारचे वाढते गुन्हे:

- **एकूण गुन्हे:** २०२३ मध्ये महाराष्ट्रात बालकांविरुद्धच्या एकूण २२,३९० गुन्ह्यांची नोंद झाली आहे. एकूण संख्येच्या बाबतीत महाराष्ट्र हे देशात मध्य प्रदेशाच्या (२२,३९३) बरोबरीने पहिल्या दोन राज्यांमध्ये आहे.
- **अपहरण (Kidnapping & Abduction):** बालकांवरील एकूण गुन्ह्यांपैकी मोठा हिस्सा हा अपहरणाचा असतो. यामध्ये प्रामुख्याने अल्पवयीन मुलींना पळवून नेण्याच्या घटनांचा समावेश असतो.
- **लैंगिक अत्याचार (POCSO Act):** 'लैंगिक अपराधांपासून बालकांचे संरक्षण' (POCSO) कायद्यांतर्गत नोंदवलेले गुन्हे हे अत्यंत चिंतेचे आहेत. महाराष्ट्रात अशा गुन्ह्यांचे प्रमाण मोठे असून, यात ओळखीच्या व्यक्तींकडून होणाऱ्या अत्याचाराचे प्रमाण जास्त असल्याचे दिसून येते.
- **मारहाण आणि हिंसा:** बालकांना होणारी शारीरिक दुखापत आणि खुनासारख्या गंभीर गुन्ह्यांचीही नोंद लक्षणीय आहे.
- **बाल गुन्हेगारी वाढण्याची कारणे:** वाढत्या नागरीकरणामुळे आणि इंटरनेटच्या अतिवापरामुळे (सायबर ग्रूमिंग) बालके अधिक असुरक्षित होत आहेत. झोपडपट्टी आणि असुरक्षित वस्त्यांमध्ये राहणाऱ्या बालकांना लक्ष बनवणे सोपे जाते.

७.१ न्यायालयीन प्रलंबितता (Critical Issues):

- **न्यायालयीन विलंब:** सर्वात मोठे आव्हान हे 'पोक्सो' (POCSO) अंतर्गत येणाऱ्या खटल्यांच्या निकालांचे आहे. विशेष न्यायालये असूनही खटले वर्षानुवर्षे चालतात.
- **कमी दोषसिद्धी दर (Low Conviction Rate):** अनेकदा साक्षीदार (बालक किंवा पालक) दबावामुळे किंवा सामाजिक भीतीपोटी साक्ष बदलतात, ज्यामुळे गुन्हेगारांना शिक्षा होण्याचे प्रमाण कमी आहे.

७.२. उपाययोजनांची आवश्यकता:

- **जलदगती न्यायालये:** बालकांवरील अत्याचाराचे खटले ठराविक कालमर्यादेत निकाली निघणे आवश्यक आहे.
- **बाल संरक्षण यंत्रणा:** शाळा, महाविद्यालये आणि वस्त्यांमध्ये 'बाल संरक्षण समित्या' अधिक सक्रिय करण्याची गरज आहे.

- **पुनर्वसन:** पीडित बालकांच्या केवळ शारीरिकच नव्हे तर मानसिक पुनर्वसनासाठी समुपदेशन केंद्रांची संख्या वाढवणे गरजेचे आहे.

निष्कर्ष:

महाराष्ट्रातील बालकांवरील गुन्ह्यांची आकडेवारी (२२,३९०) ही केवळ एक संख्या नसून ती समाजाच्या नैतिक अध:पतनाचा इशारा आहे. गुन्हे नोंदवणे हे सकारात्मक पाऊल असले, तरी जोपर्यंत गुन्हेगारांना जलद गतीने कठोर शिक्षा होत नाही, तोपर्यंत अशा गुन्ह्यांवर वचक बसवणे कठीण आहे.

८. ज्येष्ठ नागरिकांवरील गुन्हे:

- महाराष्ट्रात ज्येष्ठ नागरिकांविरुद्धच्या गुन्ह्यांचे प्रमाण लक्षणीय असून, त्यासंबंधित ५,४६१ प्रकरणांची नोंद 'इतर SLL' श्रेणीत दिसून येते.

९. विशेष कायदे आणि अंमलबजावणी (SLL Crimes):

- **दारूबंदी कायदा (Prohibition Act):** महाराष्ट्रात राज्य दारूबंदी कायद्यांतर्गत सर्वाधिक १,०३,२८४ गुन्ह्यांची नोंद झाली असून, ही नोंद राज्याच्या महसूल आणि कायदा-सुव्यवस्थेतील संघर्षाचा भाग आहे. मोठ्या प्रमाणात होणारी ही कारवाई पोलिसांच्या संसाधनांचा मोठा हिस्सा खर्च करते, ज्यामुळे इतर गंभीर गुन्ह्यांच्या तपासावर परिणाम होऊ शकतो.
- **जुगार कायदा (Gambling Act):** जुगाराशी संबंधित ३२,८२४ प्रकरणांची नोंद झाली आहे.

१०. अनुसूचित जाती/ जमातींवरील अत्याचार (SC/ST Atrocities):

- **अनुसूचित जाती (SC):** महाराष्ट्रात अनुसूचित जातींविरुद्धच्या गुन्ह्यांचे प्रमाण लक्षणीय आहे. २०२३ मध्ये या श्रेणीत एकूण २,७४३ गुन्हे नोंदवण्यात आले. राज्याचा या गुन्ह्यांचा दर (प्रति लाख लोकसंख्या) २०.७ आहे.
- **अनुसूचित जमाती (ST):** अनुसूचित जमातींविरुद्धच्या गुन्ह्यांची एकूण ७०८ प्रकरणे नोंदवली गेली असून, गुन्हेगारी दर ६.७ इतका आहे.
- **तुलना:** उत्तर प्रदेश (१२,२९३) आणि राजस्थान (८,६८७) सारख्या राज्यांच्या तुलनेत महाराष्ट्रातील एकूण संख्या कमी असली, तरी सामाजिक न्यायाच्या दृष्टीने ही आकडेवारी चिंताजनक आहे.

१०.१. अनुसूचित जाती/जमातींवरील गुन्ह्यांमधील पोलीस तपास आणि दोषारोपपत्र (Police Performance):

- **दोषारोप पत्र दर (Charge sheeting Rate):** महाराष्ट्रात या प्रकरणांमध्ये पोलिसांचा दोषारोपपत्र दाखल करण्याचा दर ९०% पेक्षा जास्त आहे. हे दर्शवते की पोलीस तक्रार प्राप्त झाल्यानंतर वेगाने तपास पूर्ण करून प्रकरण न्यायालयात सादर करतात.

- **प्रलंबितता:** या प्रकरणांमध्येही न्यायालयातील प्रलंबिततेचे प्रमाण ९०% च्या वर आहे.
- **तुलना:** पोलिसांचा तपास (Chargesheeting) ९०% पेक्षा जास्त वेगाने पूर्ण होत असला, तरी न्यायालयामध्ये ही प्रकरणे निकालाविना अनेक वर्षे पडून राहतात.

१०.२. प्रलंबिततेची प्रमुख कारणे (Critical Analysis):

- **न्यायाधीशांची कमतरता:** लोकसंख्येच्या तुलनेत न्यायाधीशांची संख्या अत्यंत कमी आहे.
- **पायाभूत सुविधांचा अभाव:** जलदगती न्यायालये (Fast Track Courts) कागदावर असली तरी, प्रत्यक्ष कामाचा व्याप मोठा आहे.
- **साक्षीदारांची उपलब्धता:** प्रदीर्घ काळ खटला चालल्यामुळे अनेकदा साक्षीदार फितूर होतात किंवा त्यांची स्मृती पुसट होते, ज्यामुळे खटल्याला विलंब होतो.
- **वारंवार मिळणाऱ्या तारखा:** कायदेशीर प्रक्रियेतील त्रुटींमुळे आरोपींना तारखा मिळवणे सोपे जाते.

१०.३. नागरी हक्क संरक्षण कायदा (PCR Act):

- केवळ अस्पृश्यतेच्या प्रकरणांशी संबंधित 'नागरी हक्क संरक्षण कायद्यांतर्गत' महाराष्ट्रात ४१७ गुन्हे नोंदवले गेले आहेत. प्रत्यक्ष अस्पृश्यतेच्या घटनांपेक्षा शारीरिक हिंसाचाराच्या घटनांची नोंद अधिक आहे, जे गुन्हेगारीचे बदलते स्वरूप दर्शवते.

१०.४. महत्त्वाचा विरोधाभास:

महाराष्ट्राच्या बाबतीत एक मोठा विरोधाभास दिसून येतो:

- **अल्प दोषसिद्धी:** ॲट्रॉसिटी कायद्यांतर्गत नोंदवलेल्या गुन्ह्यांमध्ये शिक्षा होण्याचे प्रमाण अत्यंत कमी (अनेकदा १०% पेक्षा कमी) आहे.
- **प्रलंबित प्रकरणे:** न्यायालयात या गुन्ह्यांशी संबंधित प्रकरणे वर्षानुवर्षे प्रलंबित राहतात. ९०% पेक्षा जास्त प्रकरणे निकालाच्या प्रतीक्षेत आहेत.
- **साक्षीदार फितूर होणे:** सामाजिक दबाव, आर्थिक विवंचना किंवा आरोपींशी होणारी तडजोड यामुळे साक्षीदार फितूर होण्याचे प्रमाण जास्त आहे, ज्याचा परिणाम निकालावर होतो.

निष्कर्ष:

- NCRB २०२३ चा अहवाल हे अधोरेखित करतो की, महाराष्ट्रात गुन्ह्यांचा तपास पोलीस वेगाने करत असले, तरी न्यायालयीन प्रक्रियेतील 'बॉटलनेक' (अडथळा) मुळे पीडितांना वेळेत न्याय मिळत नाही. न्यायाला होणारा हा विलंब एका अर्थाने 'न्याय नाकारण्यासारखा' (Justice delayed is justice denied) आहे.

- केवळ पोलिसांची संख्या वाढवून चालणार नाही, तर न्यायालयीन यंत्रणेत आमूलाग्र सुधारणा आणि न्यायाधीशांची संख्या वाढवणे ही काळाची गरज आहे. महाराष्ट्रातील स्थितीचे विश्लेषण केल्यास असे दिसते की, ***"पोलीस यंत्रणा गुन्हे नोंदवण्यात आणि तपास करण्यात तत्पर असली, तरी न्यायालयीन प्रक्रियेत गुन्हेगारांना शिक्षा मिळवून देण्यात राज्याची यंत्रणा अपयशी ठरत आहे."***
- कमी दोषसिद्धी दरामुळे कायद्याचा वचक कमी होतो आणि पीडितांना न्याय मिळण्यास विलंब होतो. केवळ नवीन कायदे किंवा कठोर कलमे लावून अत्याचार थांबणार नाहीत, तर सामाजिक स्तरावर संवेदनशीलता वाढवणे आणि साक्षीदारांना संरक्षण देऊन खटल्यांचा निकाल जलद लावणे हेच मुख्य आव्हान आहे.

११. मालमत्तेशी संबंधित गुन्हे (Property Crimes):

- **चोरी (Theft):** मालमत्तेच्या गुन्ह्यांमध्ये चोरीचे प्रमाण सर्वाधिक असून राज्यात ८९,२५९ चोरीच्या घटनांची नोंद झाली.
- **घरफोडी (Burglary):** राज्यात १३,५३७ घरफोडीच्या घटना घडल्या.
- **लूटमार (Robbery) आणि दरोडा (Dacoity):** लुटमारीच्या ५,९७० आणि दरोड्याच्या ६०१ घटनांची नोंद झाली आहे.
- चोरी (८९,२५९ घटना) आणि घरफोडी यांसारख्या मालमत्तेशी संबंधित गुन्ह्यांचे प्रचंड प्रमाण हे नागरी भागातील आर्थिक असुरक्षितता आणि बेरोजगारीच्या परिणामांकडे लक्ष वेधते. चोरीच्या घटनांचे एवढे मोठे प्रमाण रोखण्यासाठी प्रतिबंधात्मक गस्त आणि तांत्रिक देखरेखीमध्ये (CCTV इ.) अजून सुधारणेला वाव आहे.

१२. महाराष्ट्रातील आर्थिक गुन्ह्यांची आकडेवारी:

- जालसाजी, फसवणूक आणि लबाडी (FCF - Forgery, Cheating & Fraud): महाराष्ट्रात या श्रेणीत एकूण १७,२७३ गुन्ह्यांची नोंद झाली आहे.
- फसवणुकीचे प्रकार (Fraud Statistics):
- बँक फसवणूक: २४२ प्रकरणे.
- ATM फसवणूक: १४१ प्रकरणे.
- क्रेडिट/डेबिट कार्ड फसवणूक: ३१९ प्रकरणे.
- इतर आर्थिक फसवणूक: ४,२२९ प्रकरणे.
- फसवणूक (Cheating - Sec 420 IPC): राज्यात एकूण १०,८१६ प्रकरणे नोंदवण्यात आली आहेत.

अप्राधिक न्यायभंग: (Criminal Breach of Trust): या अंतर्गत २,५०४ गुन्हे नोंदवले गेले आहेत.

१३. महाराष्ट्रातील भ्रष्टाचाराच्या प्रकरणांची स्थिती (Maharashtra Statistics):

- **नोंदवलेले गुन्हे:** २०२३ मध्ये महाराष्ट्रात 'भ्रष्टाचार प्रतिबंधक कायद्यांतर्गत' (Prevention of Corruption Act) एकूण ७६३ गुन्हे नोंदवण्यात आले आहेत.
- **गुन्हेगारी दर:** लोकसंख्येच्या तुलनेत महाराष्ट्रातील या गुन्ह्यांचा दर ०.६ (प्रति लाख लोकसंख्या) इतका आहे.
- **तुलना:** देशातील इतर राज्यांच्या तुलनेत महाराष्ट्रात भ्रष्टाचार प्रतिबंधक कायद्यांतर्गत नोंदवल्या जाणाऱ्या गुन्ह्यांची संख्या लक्षणीय आहे.
- **तपासाची स्थिती:** भ्रष्टाचाराच्या प्रकरणांमध्ये पोलिसांचा दोषारोपपत्र (Charge sheeting) दाखल करण्याचा वेग इतर काही गुन्ह्यांच्या तुलनेत समाधानकारक असला, तरी अनेक प्रकरणे दीर्घकाळ तपासाधीन किंवा न्यायालयीन प्रक्रियेत अडकलेली असतात. यावरून असे स्पष्ट होते की, भ्रष्टाचाराच्या प्रकरणांमध्ये 'सापळा रचून' (Trap Cases) केली जाणारी कारवाई ही सर्वात प्रभावी पद्धत ठरत आहे आणि या बाबतीत महाराष्ट्र हे देशातील आघाडीच्या राज्यांपैकी एक आहे.

१३.१. प्रमुख शहरांमधील भ्रष्टाचार (City-wise Statistics):

अहवालात महाराष्ट्रातील तीन प्रमुख महानगरांच्या भ्रष्टाचाराच्या प्रकरणांची स्वतंत्र आकडेवारी देण्यात आली आहे:

- **पुणे:** २८ प्रकरणे नोंदवण्यात आली आहेत.
- **मुंबई:** १२ प्रकरणे नोंदवण्यात आली आहेत.
- **नागपूर:** १२ प्रकरणे नोंदवण्यात आली आहेत.

१३.२. सापळा प्रकरणे (Trap Cases):

देशभरातील एकूण भ्रष्टाचाराच्या प्रकरणांपैकी सर्वाधिक ७०.७% प्रकरणे ही लाच घेताना रंगेहाथ पकडल्याची (Trap Cases) आहेत.

- **विभागीय कारवाई:** भ्रष्टाचार प्रकरणात दोषी आढळलेल्या ६३८ सरकारी कर्मचाऱ्यांवर विभागीय स्तरावर शिस्तभंगाची कारवाई करण्यात आली आहे.

१४. पोलिसांविरुद्धच्या तक्रारी (Complaints Against Police Personnel):

सर्वसामान्यांकडून पोलिसांच्या वर्तणुकीबाबत मोठ्या प्रमाणात तक्रारी प्राप्त झाल्या आहेत.

- **प्राप्त तक्रारी:** पोलिसांविरुद्ध एकूण ५,३४२ तक्रारी प्राप्त झाल्या आहेत.
- **नोंदवलेले गुन्हे:** या तक्रारींपैकी केवळ १,०३४ प्रकरणांमध्ये गुन्हे (FIR) नोंदवण्यात आले आहेत.

- **शिस्तभंग कारवाई:** अनेक प्रकरणांमध्ये अंतर्गत चौकशी (Departmental Inquiry) केली जाते, मात्र प्रत्यक्ष गुन्हे नोंदवण्याचे प्रमाण प्राप्त तक्रारींच्या तुलनेत कमी दिसून येते.

१४.१. पोलिसांकडून बळाचा वापर (Police Action against Civilians):

कायदा व सुव्यवस्था राखण्यासाठी केलेल्या कारवाईत नागरी जखमींची संख्या लक्षणीय आहे.

- **लाठीमार:** राज्यात विविध आंदोलने किंवा गर्दी पांगवण्यासाठी पोलिसांनी ३५ वेळा लाठीमार केल्याच्या घटनांची नोंद आहे.
- **नागरी जखमी:** पोलिसांच्या विविध कारवायांमध्ये (गोळीबार, लाठीमार इ.) एकूण १३७ नागरिक जखमी झाले आहेत.

१४.२. कोठडीतील मृत्यू (Custodial Deaths):

- महाराष्ट्रात कोठडीतील मृत्यूचे प्रमाण देशातील इतर राज्यांच्या तुलनेत चिंताजनक आहे.
- **आकडेवारी:** २०२३ मध्ये महाराष्ट्रात एकूण ११ कोठडीतील मृत्यू नोंदवण्यात आले.
- **स्वरूप:** हे सर्व मृत्यू पोलीस कोठडीत (न्यायालयात हजर करण्यापूर्वी) झाले आहेत. कोठडीतील मृत्यू हे पोलिसांच्या कार्यपद्धतीवर आणि मानवी हक्कांच्या उल्लंघनावर प्रश्नचिन्ह उभे करतात.

१२.४. मानवी हक्क उल्लंघन (Human Rights Violation):

अहवालानुसार, पोलिसांवर मानवी हक्क उल्लंघनाचे गंभीर आरोप असलेल्या प्रकरणांची नोंदही करण्यात आली आहे. यात प्रामुख्याने ‘बनावट चकमक’, ‘छळ’ आणि ‘बेकायदेशीर अटक’ यांसारख्या तक्रारींचा समावेश होतो.

- **सुरक्षेचा अभाव:** पोलीस कोठडी ही सुरक्षित मानली जाते, तरीही तिथे होणारे मृत्यू पोलिसांच्या संवेदनशून्यतेकडे निर्देश करतात. ११ मृत्यूंची संख्या ही राज्याच्या प्रतिमेसाठी धक्कादायक आहे.
- **तक्रार नोंदवण्यातील अडथळे:** ५००० हून अधिक तक्रारी येऊनही केवळ १००० च्या आसपास गुन्हे नोंदवणे हे पोलिसांविरुद्ध दाद मागताना सर्वसामान्यांना येणाऱ्या अडचणी स्पष्ट करते. बऱ्याचदा पोलिसांविरुद्ध तक्रार घेण्यास टाळाटाळ केली जाते, असा एक अर्थ यातून निघू शकतो.
- **बळाचा वाढता वापर:** लाठीमाराच्या वाढत्या घटना आणि त्यात जखमी होणाऱ्या नागरिकांची संख्या पाहता, गर्दी नियंत्रणासाठी पोलिसांना अधिक आधुनिक आणि कमी हिंसक पद्धतींचे प्रशिक्षण देण्याची गरज अधोरेखित होते.
- **न्यायालयीन हस्तक्षेप:** यातील सकारात्मक बाब म्हणजे, कोठडीतील मृत्यू किंवा गंभीर अत्याचाराच्या घटनांमध्ये न्यायालयीन आणि दंडाधिकारी चौकशी (Magisterial Inquiry) अनिवार्य असते, ज्यामुळे काही अंशी पारदर्शकता राहते.

१२.५. न्यायालयीन प्रलंबितता आणि बंदींची स्थिती:

- अहवाल हे स्पष्ट करतो की, न्यायालयात प्रकरणांचा निकाल लागण्यास प्रचंड विलंब होत आहे (प्रलंबितता दर सुमारे ९५%). याचा थेट परिणाम कारागृहांवर होतो.
- **न्यायाधीन बंदी (Undertrials):** खटल्यांचा निकाल लागत नसल्यामुळे कारागृहात शिक्षा भोगणाऱ्या कैद्यांपेक्षा खटला सुरू असलेल्या (न्यायाधीन) बंदींची संख्या प्रचंड वाढलेली आहे, ज्यामुळे कारागृहांमध्ये क्षमतेपेक्षा जास्त गर्दी (Overcrowding) होत आहे.

निष्कर्ष:

- अहवालातील आकडेवारीवरून हे स्पष्ट होते की, महाराष्ट्रातील कारागृह आणि कोठडीची स्थिती सुधारण्याची गरज आहे. विशेषतः कोठडीतील मृत्यू टाळणे आणि पोलिसांविरुद्धच्या तक्रारींची पारदर्शक चौकशी करणे ही सर्वात मोठी आव्हाने आहेत. केवळ गुन्हेगारांना बंदिस्त करणे नव्हे, तर त्यांच्या मानवी हक्कांचे रक्षण आणि कायदेशीर प्रक्रियेचा वेग वाढवणे ही या वास्तवातील मुख्य गरज आहे. NCRB २०२३ च्या अहवालावरून स्पष्ट होते की, महाराष्ट्रात पोलिसांची कार्यक्षमता (दोषारोपपत्र दर) चांगली असली तरी, ***"पोलीस आणि जनता"*** यांच्यातील संबंधांमध्ये अविश्वासाची दरी आहे. कोठडीतील मृत्यू टाळणे आणि पोलिसांविरुद्धच्या तक्रारींची निष्पक्ष चौकशी करणे, हे राज्याच्या कायदा व सुव्यवस्था यंत्रणेपुढील मोठे आव्हान आहे.

*(**स्त्रोत:** नॅशनल क्राईम रेकॉर्ड ब्युरोच्या (NCRB) 'क्राईम इन इंडिया २०२३' अहवाल.)*

गृह विभागाच्या अर्थसंकल्पीय अंदाजापेक्षा सुधारित अंदाज जास्त प्रत्यक्ष खर्च मात्र त्यापेक्षाही कमी

आलेख क्र. १ (रु. कोटीत)

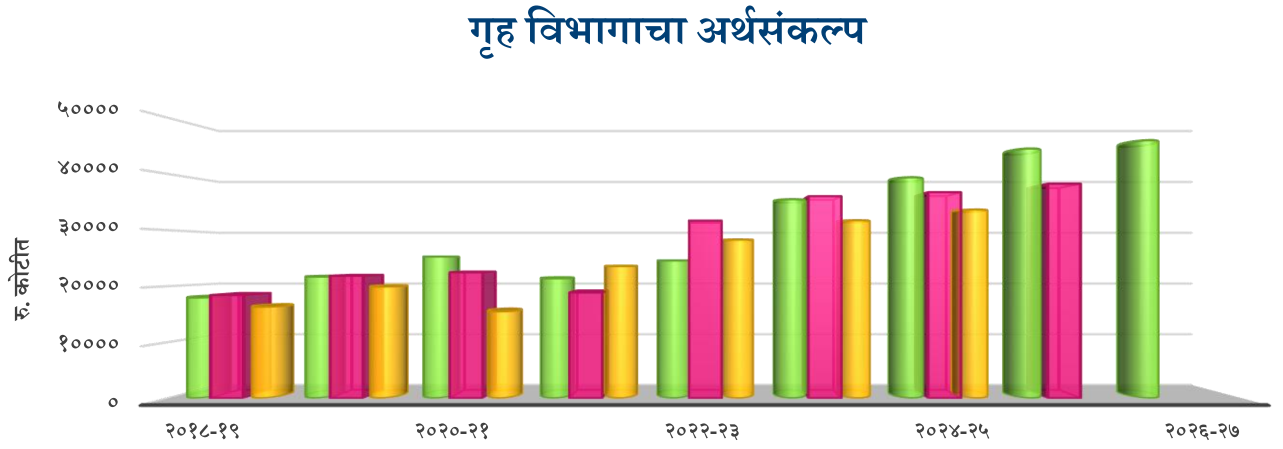

	२०१८-१९	२०१९-२०	२०२०-२१	२०२१-२२	२०२२-२३	२०२३-२४	२०२४-२५	२०२५-२६	२०२६-२७
अर्थसंकल्पीय अंदाज	१७९६८	२१७०६	२५२९६	२१४०५	२४५८७	३५४९९	३९४०१	४४५०६	४५९९०
सुधारीत अंदाज	१८४२९	२१८७८	२२४८७	१८८९१	३१६८५	३६०२३	३६७३१	३८२४३	
प्रत्यक्ष खर्च	१६३२१	१९९२१	१५४९४	२३५८७	२८३३९	३१७६१	३३६५८		

(स्रोत : अर्थसंकल्पीय अंदाज पुस्तिका, वर्ष २०२४-२५ चे प्रत्यक्ष, वर्ष २०२५-२६ चे सुधारीत अंदाज व वर्ष २०२६-२७ चे अर्थसंकल्पीय अदांज)

- सन २०१८-१९ ते सन २०२४-२५ या ७ वर्षाच्या कालावधीत एकाही वर्षात गृह विभागाला प्रत्यक्ष खर्चासाठी सुधारित अंदाजाच्या प्रमाणात निधी उपलब्ध झाला नसल्याचे दिसते .
- सन २०१८-१९ ते २०२४-२५ या ७ वर्षाच्या कालावधीत सन २०२१- २२ आणि २०२२ -२३ या दोन वर्षात अर्थ संकल्पीय अंदाजाच्या तुलनेत अधिक खर्च झाला तर सन २०२३-२४ व २०२४-२५ या दोन वर्षामध्ये पुन्हा अंदाजित निधीच्या तुलनेत ९ हजार ४८१ कोटी निधी कमी उपलब्ध झाला म्हणजेच या दोन वर्षांत विभागावर ६५ हजार ४१९ कोटी निधी खर्च करण्यात आला .
- सन २०१८-१९ ते २०२४-२५ या ७ वर्षात गृह विभागावर सरासरी २४ हजार १५४ कोटी रुपये खर्च करण्यात आले.

राज्य अर्थसंकल्पाच्या १०० रूपयाच्या तुलने गृह विभागाला फक्त ५ रुपये!

आलेख क्र. २

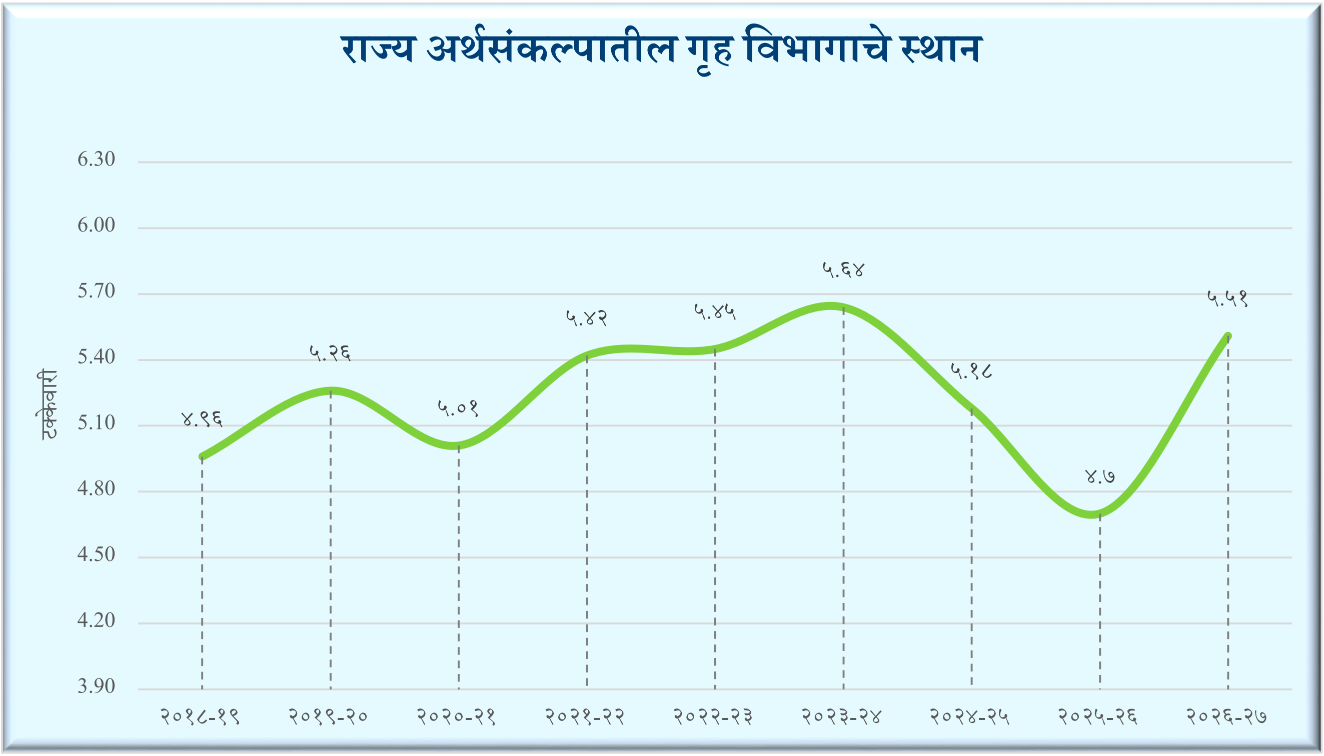

(स्त्रोत : अर्थसंकल्पीय अंदाज पुस्तिका, निव्वळ रकमा व खर्चाचा प्रधानशीर्षवार नि विभागवार सारांश व लोकलेखा वर्ष २०२४-२५ चे प्रत्यक्ष, वर्ष २०२५-२६ सुधारीत अंदाज व वर्ष २०२६-२७ अर्थसंकल्पीय अंदाज)

- सन २०१८-१९ ते सन २०२४-२५ या ७ वर्षांच्या कालावधीत गृह विभागावर एकूण राज्य अर्थ संकल्पाच्या तुलनेत सरासरी ५.२७% एवढाच निधी उपलब्ध झाला.
- सन २०२३-२४ मध्ये इतर वर्षांच्या तुलनेत सर्वात जास्त म्हणजेच ५.६४% निधी उपलब्ध झाला.
- सन २०२४-२५ मध्ये सन २०२३-२४ च्या तुलनेत खर्चाचे प्रमाण ०.४६% घट झालेली दिसते.
- सन २०१८-१९ ते २०२४-२५ या ७ वर्षात गृह विभागात सरासरी २४ हजार १५४ कोटी रुपये खर्च करण्यात आला.

पोलीस

> ***“कायदा व सुव्यवस्था राखणे, गुन्ह्याचा शोध घेणे आणि गुन्हे टाळण्यासाठी प्रतिबंधात्मक उपाययोजना करणे ही पोलीसांची मुख्य कामे आहेत. शिवाय गुन्हे टाळणे, गुन्हेगारांवर खटले भरणे, कैद्यांना तसेच सरकारी तिजोरी, खाजगी तसेच सार्वजनिक मालमत्तेला संरक्षण देणे, वाहतूक सुव्यवस्था चालू ठेवणे, स्फोटक पदार्थांची तपासणी करणे, पूर्वचारित्र्य तपासून पाहणे ही महत्त्वाची कामेही पोलीस करतात, या व्यतिरिक्त सामाजिक, आर्थिक विविधता कार्यान्वयीत करण्यासाठी सुध्दा पोलीसांना कामगिरी बजावावी लागते.”***
>
> *- गृह विभाग, कार्यक्रम अंदाजपत्रक, २०२६-२७*

पोलीस या मुख्य शीर्षावरील अंदाजित व प्रत्यक्ष खर्च

आलेख क्र. ३ (रु. कोटीत)

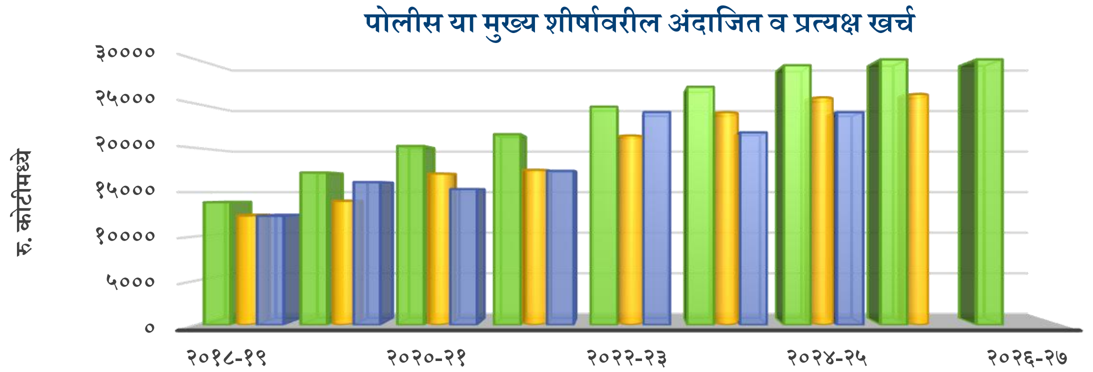

	२०१८-१९	२०१९-२०	२०२०-२१	२०२१-२२	२०२२-२३	२०२३-२४	२०२४-२५	२०२५-२६	२०२६-२७
अर्थसंकल्पीय अंदाज	१३८६६	१७२३३	२०२३०	२१५५८	२४६६३	२६९०६	२९३३८	३३७४३	३३७००
सुधारीत अंदाज	१२३४५	१४००४	१७११६	१७५३७	२१४०९	२४०५०	२५७२६	२६१०९	
प्रत्यक्ष खर्च	१२३२१	१६१४७	१५३६१	१७४२६	24050	२१७५५	२४०३४		

(स्रोत: खर्चाचा प्रधान शीर्षवार नि विभागावर सारांश लोकलेखा मुख्य शीर्ष २०५५ व ४०५५ खालील वर्ष २०२४-२५ चे प्रत्यक्ष, वर्ष २०२५-२६ सुधारीत अंदाज व वर्ष २०२६-२७ अर्थसंकल्पीय अंदाज)

- वर्ष २०२२-२३ चा अपवाद वगळत पोलिस या मुख्य शीर्षासाठी कधीच शासनाने या ७ वर्षात अर्थ संकल्पीय अंदाजा इतका निधी उपलब्ध केला नाही.
- वर्ष २०१८-१९ ते वर्ष २०२४-२५ या कालावधीत पोलिस या मुख्य शीर्षवार शासनाने कधीच सुधारीत अंदाजा इतका निधी उपलब्ध केला नसल्याचे दिसून येते.
- वर्ष २०१८-१९ ते वर्ष २०२४-२५ या ७ वर्षाच्या कालावधीमध्ये पोलीस खात्यावर सरासरी रु. १८ हजार ७२७ कोटी खर्च करण्यात आले. गृह विभागाच्या तुलनेत पोलीस खात्यावर झालेला खर्चाचे प्रमाण ७५.६४% आहे. तर उर्वरित २७.३६% खर्च हा तुरुंग, परिवहन, राज्य उत्पादन शुल्क आणि सर्वसाधारण (न्यायदान, होमगार्ड, नागरी संरक्षण, नागरीकत्व आणि राज्य मानवी हक्क आयोग) यावर केला होता.

राज्याचा पोलीसांसाठी सरासरी उपलब्ध निधी फक्त ३.८९%

आलेख क्र. ४

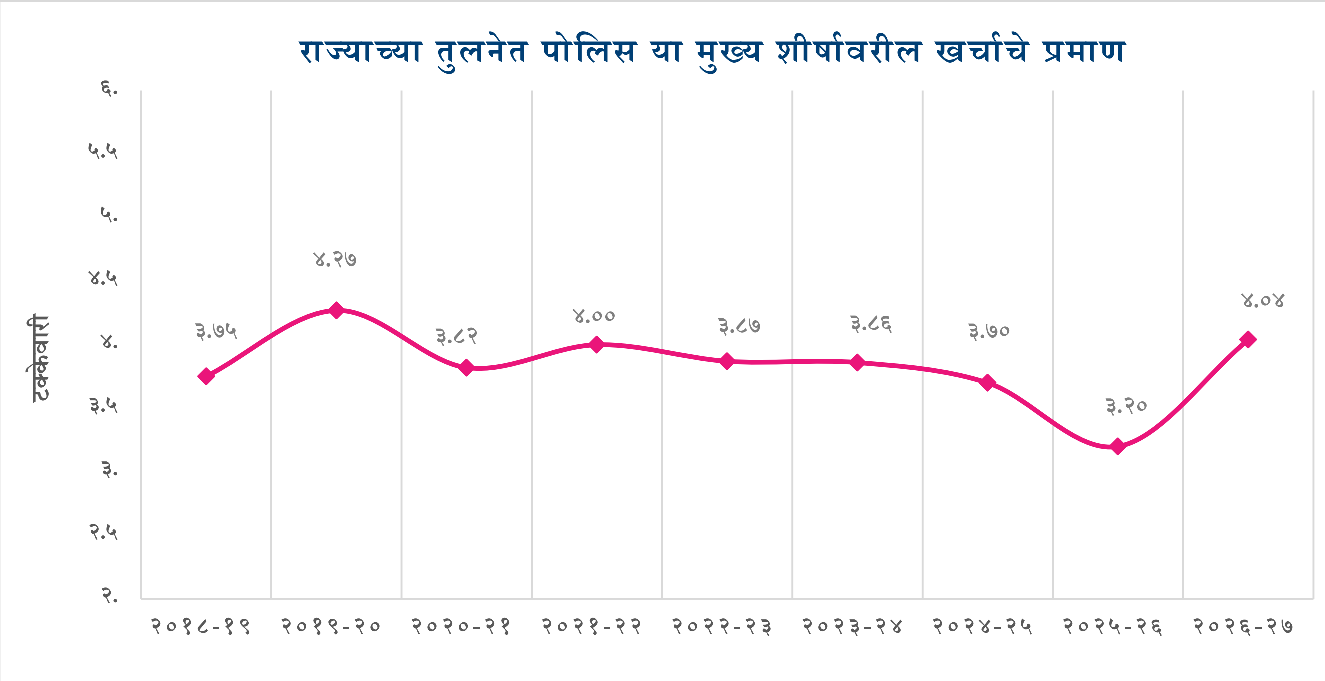

(स्रोत: खर्चाचा प्रधान शीर्षवार नि विभागावर सारांश लोकलेखा मुख्य शीर्ष २०५५ व ४०५५ खालील वर्ष २०२४-२५ चे प्रत्यक्ष, वर्ष २०२५-२६ सुधारीत अंदाज व वर्ष २०२६-२७ अर्थसंकल्पीय अंदाज)

- वर्ष २०१८-१९ ते वर्ष २०२४-२५ या कालावधीत राज्याच्या उपलब्ध निधीच्या तुलनेत पोलीस या शीर्षावरील उपलब्ध होणारा निधीचे सरासरी प्रमाण हे फक्त ३.८९% दिसून येते.
- वर्ष २०२४-२५ च्या मध्ये उपलब्ध झालेला निधी आतापर्यंतच्या नीचांकावर केवळ ३.७०% आहे.

राज्याचा गृह विभागावरील व पोलीस या मुख्य शीर्षावरील खर्चातील फरक

तक्ता क्र.१ *(रु.कोटीत)*

वर्ष	गृह विभागावरील खर्च	पोलीस शीर्षावरील खर्च	टक्केवारी
२०१८-१९	१६,३२१	१२,३२१	७४.४९
२०१९-२०	१९,९२१	१६,१५१	८१.०८
२०२०-२१	२०,१३०	१५,३६१	७६.३१
२०२१-२२	२३,५८७	१७,४२६	७३.८८
२०२२-२३	३१,६८५	२१,४०९	६७.५६
२०२३-२४	३५,४९९	२६,५२४	७४.७१
२०२४-२५	३३,६५८	२४,०३४	७१.४०
२०२५-२६	३८,२४३	२६,१०९	६८.२७
२०२६-२७	४५,९९८	३३,७००	७३.२६

(स्रोत : अर्थसंकल्प अंदाज पुस्तिका व खर्चाचा प्रधान शीर्षावर नि विभागवार सारांश व लोकलेखा – मुख्य शीर्ष २०५५ व ४०५५ खालील अंदाजित व प्रत्यक्ष खर्च)

- वर्ष २०१८-१९ ते वर्ष २०२४-२५ या कालावधीतील गृह विभागावरील एकूण खर्चाच्या तुलनेत पोलिस या शीर्षावरील खर्चाची सरासरी प्रमाण, ७४.३४% आहे, म्हणजेच उर्वरित २५.६६% खर्च हा तुरुंग, परिवहन, राज्य उत्पादन शुल्क आणि सर्वसाधारण न्याय दान, होमगार्ड, नागरी संरक्षण, नागरीकत्त्व आणि मानवी हक्क आयोग यावर केला होता.

अतिरिक्त तुरुंग उभारा - उच्च न्यायालयाचा राज्य सरकारला आदेश

मुंबई व पुण्यासह राज्यभरातील तुरुंगामध्ये क्षमतेपेक्षा जास्त कैदी असल्याने आणि तुरुंगाची स्थिती समाधानकारक नसल्याने त्या विषयी चिंता व्यक्त करतानाच मुंबई व पुण्यात अतिरिक्त तुरुंगांची उभारणी करण्याकरीता राज्य सरकारने तीन महिन्यांच्या आत योग्य ती पावले उचलावीत, असा आदेश मुंबई उच्च न्यायालयाने नुकताच दिला.

कैद्यांना सुविधा पुरवा!

मुंबई उच्च न्यायालयाचे राज्य सरकारला आदेश

राज्यभरातील तुरंगात असलेल्या हजारो कैद्यांच्या आरोग्याबाबत जिल्हावार आहार तज्ज्ञांनी पूर्वसूचना न देता आकस्मिक करावयाची आहे, असे आदेश मुंबई उच्च न्यायलयाने राज्य सरकारला दिले. मात्र त्याची अंमलबजावणी होत नाही.

राज्यातील कारागृहांत, १४ हजार ८७२ कैदी क्षमते पेक्षा जास्त कोंबलेले !

कारागृहातील बंदी क्षमता २७ हजार १८४ तर एकूण बंदी ४१ हजार ६३० कैदी !

तक्ता क्र. २

कारागृहाचे नाव	अधिकृत बंदी क्षमता				कारागृहात असलेले बंदी (२०२५-२६)					अधिकृत बंदी क्षमतेशी प्रमाण
	पुरुष	स्त्री	तृतीय पंथी	एकूण	पुरुष	स्त्री	तृतीय पंथी	एकूण	अतिरिक्त कैदी	
अ) मध्यवर्ती कारागृह										
अमरावती	९३९	३४	०	९७३	११४७	२६	०	११७३	२००	२०.५५
नागपूर	१७९८	१४२	०	१९४०	२७९७	१०६	०	२९०३	९६३	४९.६४
छ. संभाजी नगर	११५३	६१	०	१२१४	१६३८	५०	०	१६८८	४७४	३९.०४
नाशिक रोड	३११८	९०	०	३२०८	२७९२	१०७	२	२९०१	-३०७	-९.५७
कोल्हापूर	१६६५	३४	०	१६९९	२०११	६४	०	२०७५	३७६	२२.१३
येरवडा	२५४४	२२६	७	२७७७	६६१८	२४८	४	६८७०	४०९३	१४७.३९
मुंबई	९९९	-	०	९९९	३६८०	०	०	३६८०	२६८१	२६८.३७
ठाणे	१०८६	२५	३०	११४१	३८३५	९३	१२	३९४०	२७९९	२४५.३१
तळोजा	२१२४	-	०	२१२४	२४८१	०	०	२४८१	३५७	१६.८१
एकूण	१५४२६	६१२	३७	१६०७५	२६९९९	६९४	१८	२७७११	११६३६	७२.३९
ब) जिल्हा कारागृह वर्ग-१	५२११	४२७	५	६५४३	६५६०	८७९	६	७४४५	९०२	१३.७९
क) जिल्हा कारागृह वर्ग-२	३६३३	३२७	०	३९६०	५४०६	२२५	-	५६३१	१६७१	४२.२
ड) जिल्हा कारागृह वर्ग-३	१३१९	१८७	-	१५०६	७६१	८२	०	८४३	-६६३	-४४.०२
एकूण कारागृह (अ ते ड)	२५५८९	१५५३	४२	२७१८४	३९७२६	१८८०	२४	४१६३०	१४४४६	५३.१४

(स्त्रोत : सन २०२६-२७ गृह विभाग, कार्यक्रम अंदाजपत्रक भाग-५ तुरुंग)

- राज्यातील मध्यवर्ती कारागृह ९, जिल्हा कारागृह वर्ग १-१६, जिल्हा कारागृह वर्ग २-१८ तर जिल्हा कारागृह ३-१७ अशा एकूण ६० कारागृहांचा आढवा घेतला असता असे आढळून आले की या सर्व कारागृहांमध्ये मिळून २७ हजार १८४ इतकी बंदी क्षमता होती, परंतु ३१ मार्च २०२५ पर्यंत या सर्व कारागृहात ४१ हजार ६३० बंदी होते. याचाच अर्थ १४ हजार ४७२ (५४.७१%) बंदी हे अतिरिक्त कोंबले गेले होते.
- सर्व कारागृहात मिळून एकूण अधिकृत महिला बंदी क्षमता १ हजार ५५३ इतकी होती, मात्र प्रत्यक्षात या सर्व कारागृहात मिळून १ हजार ८८० महिला बंदी होत्या. ३२७ महिला बंदी (२१.०५%) या अधिकच्या होत्या.
- सर्व कारागृहात मिळून २४ बंदी ही तृतीय पंथी होते.
- सर्व ९ मध्यवर्ती कारागृहात बंदी क्षमता १६ हजार ८७५ इतकी असताना प्रत्यक्षात २७ हजार ७११ बंदी होते. याचाच अर्थ ११ हजार ६३६ बंदी हे अतिरिक्त ठरले आहेत.
- वर्ग १ ते वर्ग ३ या जिल्हा कारागृहात १२ हजार ९ इतकी बंदी क्षमता असताना, प्रत्यक्षात १३ हजार ९१९ बंदी होते, याचाच अर्थ ३ हजार २३६ बंदी ही अतिरक्त कोंबले होते.